

دکتر هاشم فردانش*

سرفصلها و جایگاه آنها در برنامه‌ریزی آموزش عالی کشور

آموزشی ارائه شود. در مقدمه سرفصلهای مصوب مشخصات کلی دوره مورد نظر با عنوان تعریف و هدف (هدفهای کلی و جزئی)، طول دوره و تعداد واحدهای درسی مشخص می‌شود. از جمله هدفهای اصلی تهیه سرفصل درسا، هماهنگ کردن دوره‌های دانشگاهی مشابه در همه دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی است. چنانکه تقریباً در همه مصوبات شورای عالی برنامه‌ریزی پس از تصویب یک دوره و سرفصلهای آن، قید می‌شود: «کلیه دوره‌های آموزشی و برنامه‌های مشابه مؤسسات در زمینه رشته و مقطع مورد نظر در همه دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی منسوخ می‌شود»^۱.

بنابراین واژه سرفصل در ایران نشان‌دهنده جزئی از یک برنامه درسی متمرکز است که برای ایجاد هماهنگی در اجرای برنامه‌های آموزشی مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی به کار می‌رود.

در اینجا بحث از هدف تدوین سرفصلهاست و میزان تحقق این هدف و اجرای دقیق آنها در آموزشهای دانشگاهی به بررسی جداگانه‌ای نیاز دارد. اما واژه سرفصل در نظامهای غیرمتمرکز دانشگاهی در کشورهای غربی با معنا و هدفی نسبتاً متفاوت به کار می‌رود. در این کشورها سرفصل علاوه بر یک منبع اطلاعاتی درباره دوره و درس خاص، ابزار مهمی برای انتقال نیات و تقویت نقشها و راهبردهای به کار رفته توسط استاد برای تحقق یادگیری فعال، هدفمند و مؤثر است.^۲ به عبارت دیگر، هدف اصلی سرفصل انتقال محتوا، هدفها و جهتگیریهای درس به دانشجویان است که به‌طور اصولی باید پس از برنامه‌ریزی درسی در مورد آن درس انجام شود.^۳ بنابراین سرفصل وسیله‌ای برای معرفی ساختار یک درس و روشهای اجرایی آن و نیز آنچه * عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس، گروه تعلیم و تربیت

بحث و بررسی درباره سرفصلهای درسی از زمانی که تحصیلات رسمی با برنامه‌های از پیش تعیین شده به عنوان پدیده اجتماعی و فرهنگی در جوامع بشری پدید آمد شروع شده و همچنان ادامه دارد. این بحث و بررسی درباره تعریف، ضرورت و فلسفه وجودی سرفصلها، خصوصیات و ویژگی آنها، تناسب سرفصلها با تحولات علمی و اجتماعی در سطح ملی و جهانی، نحوه ارتباط موضوعها در سرفصلهای مختلف با یکدیگر، نظم و انسجام درونی و بیرون سرفصلها در رشته‌های مختلف تخصصی، اجزای اصلی یک سرفصل مؤثر، نظریات دانشجویان و استادان درباره سرفصلها و موضوعات بسیار دیگری صورت گرفته است.

تعریف سرفصل

واژه سرفصل^۱ در ایران و محافل علمی غربی با دو معنای نسبتاً متفاوت به کار می‌رود. البته این دو معنا نقاط اشتراک زیادی دارند، ولی توجه به تفاوت‌های آنها می‌تواند به روشن شدن موضوع کمک کند. در ایران پس از تشکیل شورای عالی برنامه‌ریزی، گروههای تخصصی برنامه‌ریزی تقریباً در تمامی رشته‌های دانشگاهی تشکیل شد و اهم وظایف آنها تهیه «سرفصل دروس» رشته‌های مختلف دانشگاهی بود. این سرفصلها برای هر یک از دروس تخصصی، عمومی و اصلی دوره‌های مختلف کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تهیه و تصویب و برای اجرا به دانشگاهها ابلاغ شد. سرفصل دروس شامل نام درس، تعداد واحد، نوع واحد، درس یا دروس پیش‌نیاز، هدف درس، شماره درس و فهرستی از عناوین و موضوعاتی است که تا حد امکان باید به ترتیب به کلاسهای

دانشجویان باید انجام دهند و چگونگی ارزشیابی عملکرد آنان به وسیله استاد است.^۵

سرفصل به عنوان ابزار آموزشی می‌تواند عملکردهای ذیل را داشته باشد:^۶

۱. ایجاد رابطه ابتدایی بین استاد و دانشجو،
۲. آماده کردن زمینه برای ارائه درس،
۳. بازگو کردن باورهای استاد درباره اهداف آموزشی،
۴. آشناساختن دانشجو با مقتضیات درس،
۵. در برداشتن مطالب مهمی که باید در اختیار دانشجویان قرار گیرد،

۶. بیان مسئولیت دانشجویان برای به انجام رساندن موفقیت‌آمیز درس،

۷. کمک کردن به دانشجویان برای سنجش میزان آمادگی شان برای گذراندن درس،

۸. تبیین یادگیری فعال،

۹. تبیین زمینه‌های وسیع یادگیری،

۱۰. ارائه چهارچوب مفهومی،

۱۱. تشریح منابع موجود یادگیری،

۱۲. تبیین نقش فن‌آوری در درس،

۱۳. ارائه منابع کمیاب،

۱۴. افزایش کارایی یادداشت‌برداری دانشجویان،

۱۵. ارائه منابع اضافی برای یادگیری خارج از کلاس،

۱۶. قرارداد یادگیری بین استاد و دانشجو.

سرفصل، ابزاری بسیار مؤثر برای ارتقای سطح ارتباط بین استاد و دانشجو است و به عنوان قراردادی درباره اهداف و جهت‌گیریهای درس به کار می‌رود.^۷ به همین سبب استادان در همکاری نزدیک با دانشجویان باید نیازهای آنان را در تهیه سرفصلها در نظر بگیرند.^۸ استارک و همکارانش^۹ در مطالعه‌ای که درباره طراحی دوره‌ها با روش مصاحبه و توزیع پرسشنامه انجام دادند، دریافتند که سرفصلها می‌تواند نقش مهمی در یادگیری دانشجویان داشته باشد.

هاریس^{۱۰} به ده قاعده در تهیه سرفصلها اشاره می‌کند. به نظر او تبعیت از این قواعد می‌تواند به ایجاد انگیزه در دانشجویان برای یادگیری و روشن ساختن سرفصل کمک کند. این قواعد عبارتند از:

۱. ایجاد علاقه درباره موضوع،

۲. القای چالش ذهنی درس،

۳. فراهم‌سازی فرصت برای شخصی کردن محتوا برای دانشجویان،

۴. احترام گذاشتن نسبت به توانایی دانشجویان،

۵. بیان مثبت هدفها به طوری که قابل دستیابی به نظر آیند،

۶. فراهم‌سازی اسباب موفقیت با بیان سیاستهای نمره‌دهی،

۷. مشخص کردن تکالیف مناسب،

۸. متنوع کردن تکالیف برحسب انواع تخصصهای مورد نیاز،

۹. ایجاد امکان ارزیابی از یادگیریهای دانشجویان،

۱۰. ترغیب استادان برای ارائه کمک انفرادی به دانشجویان.

اجزای اصلی سرفصل مؤثر از دیدگاه صاحب‌نظران در جدول خلاصه شده است.

جدول پیوست اجزای اصلی تشکیل دهنده یک سرفصل مؤثر را نشان می‌دهد. این است که آیا دانشجویان نیز در بررسی و مواجهه با سرفصل به همین اجزای مهم و اصلی توجه می‌کنند یا نه؟ زوکر^{۱۱} در تحقیقی در طول شش نیمسال از ۱۹۴ دانشجوی در مقاطع مختلف خواست پس از مطالعه و مشاهده سرفصل درس خود که در روز اول کلاس توزیع شده بود در پایان همان ساعت به این سؤال پاسخ دهند. «پس از دریافت سرفصل، اولین چیزی که به دنبالش گشتم بود». نتایج نشان می‌دهد که دانشجویان ابتدا به دنبال تاریخ امتحان، سپس تعداد امتحانها و پس از آن موضوعهای مورد بحث در درس بودند. این تحقیق نشان می‌دهد که به منظور بهره‌گیری هر چه بیشتر از نکات مورد توجه دانشجویان بهتر است سرفصلها حول محورهای مورد توجه آنان تهیه و سازماندهی شود.

براساس آنچه تاکنون بررسی شد شاید بتوان گفت که به کارگیری سرفصلها در ایران به شکل رایج آن صرفاً ابزاری برای ایجاد هماهنگی در برنامه‌ها و اجرای آموزشهای یکسان دانشگاهی است، در حالی که کاربرد این وسیله در مراکز دانشگاهی غربی وسیله ارتباط بین استاد و دانشجو برای انتقال اطلاعات به دانشجو و کمک به او برای انجام دادن بهتر یادگیریهای مورد نظر است. البته باید یادآوری کرد در ایران نیز بسیاری از استادان از سرفصلهایی که خود تهیه می‌کنند و در

صاحب نظران اجزای سرفصل	لاوتر و دیگران (۱۹۸۹)	سایت اینترنت (۱۹۹۹)	آلتمن و کاشین (۱۹۹۲)	بورس - ای.زد. (۱۹۹۴)	برو دور. دی. آر. (۱۹۸۶)
نام استاد و نام درس	*	*	*	*	*
هدفهای آموزشی	*	*	*	*	*
باورهای تربیتی	*				
رؤوس مطالب	*				
تکالیف و تقویم درس	*	*	*	*	*
کتاب(های) درسی	*	*	*	*	*
مطالب خواندنی تکمیلی	*	*	*	*	*
روش آموزش و فعالیتهای یادگیری	*	*			
روشهای بازخورد و ارزشیابی	*	*	*	*	*
منابع یادگیری	*		*	*	
سیاستهای حضور و غیاب		*	*		*
مشارکت در کلاس			*		
خلاصه مباحث				*	
فواید درس				*	

ابتدای هر نیمسال و در اولین کلاس درس در اختیار دانشجویان قرار می‌دهند استفاده می‌کنند. اینگونه سرفصلها که گاهی آنها را «شرح درس» یا «رؤوس مطالب» و یا «موضوعات محتوایی» می‌نامند دقیقاً منطبق با آن چیزی است که در دانشگاههای غربی به کار می‌رود.

در سالهای اخیر یعنی از دهه ۱۹۹۰ بحثهایی درباره یادگیری مبتنی بر منابع یا کلاس بدون سرفصل و یا ارائه مطالب بر اساس سؤالهای دانشجویان مطرح شده که درخور توجه و دقت است. برویک^{۱۴} در کتابی با عنوان یادگیری دانشجویان در عصر اطلاعات اظهار می‌دارد که در آموزش عالی، دانشجویان باید بتوانند مواد درسی خود را خود انتخاب کنند و به این ترتیب به صورت فعال و مستقل به یادگیری بپردازند و استادان باید نقش تسهیل کننده و کمک کننده را داشته باشند. این رویکرد در آموزش عالی و بخصوص در مقاطع بالا، رویکردی بسیار سازنده است و باید با تأمین منابع لازم هر چه بیشتر در آموزش

عالی کشور ما ترویج شود.

لینچ^{۱۳} در مقاله‌ای با عنوان «بنای بحث کلاس بر سؤالهای دانشجویان در آموزش زبان انگلیسی برای مقاصد تحصیلی» معتقد است که می‌توان به جای موضوعات موجود در یک سرفصل از پیش تعیین شده، از موضوعهایی که در هر جلسه درس دانشجویان آن را پیشنهاد می‌کنند استفاده کرد. باید توجه داشت که در این روش تنها موضوعهای بحث را دانشجویان پیشنهاد می‌کنند و سایر اجزای سرفصل را استاد باید از پیش تعیین کند.

بورس^{۱۴} در مقاله‌ای با عنوان «نقش دانشجویان در طراحی سرفصل» نحوه واگذاری امر انتخاب مقاله برای موضوعهای خاص به دانشجویان را توضیح می‌دهد. بدیهی است این کار را نیز باید استاد در قالب سرفصل و برنامه‌ای از پیش طراحی شده انجام دهد. این شیوه می‌تواند فوایدی مانند افزایش علاقه و انگیزه و مشارکت دانشجویان را در پی داشته باشد.

8. Sample, 1990.
9. Stark & Others, 1988.
10. Harris, 1993.
11. Zucher, 1992.
12. Breivik, 1998.
13. Lynch, 1996.
14. Boris, 1994.

منابع:

- Altman, Howard B. and William E. Cashin; *Writing a Syllabus*; IDEA Paper, No. 27, Center for Faculty Evaluation and Development in Higher Education, Kansas State University, U.S.A.: 1992.
- Boris, Edna Z.; *A Student Role in Syllabus Planning*; Exercise Exchange, V. 39, N. 2, 1994, P. 10-11.
- Breivik, Patricia Senn; *Student Learning in The Information Age*, American Council on Education Series on Higher Education, Oryx Press, Phoenix AZ. U.S.A.: 1998.
- Grunert, Judith; *The Course Syllabus: A Learning Centered Approach*; Anker Publishing Company Inc., Massachusetts, U.S.A.: 1997.
- [http://www.acs.ohio-state.edu/education/f...publications/teaching handbook/chap 3.html](http://www.acs.ohio-state.edu/education/f...publications/teaching%20handbook/chap%203.html).
- Lowther, Malcom, A., & others; *Preparing Course Syllabus for Improved Communication*. National Center for Research to Improve Postsecondary Teaching and Learning. Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, D.C.: 1989.
- Lynch, Tony; *Basing Discussion Classes on Learners' Questions: An Experiment in (NON) Course Design*; Applied Linguistics, N. 7, P. 12-84. Scotland, U.K.: 1996.
- Sample, Bob; *Thoughts on Curriculum Development in Adult Education*; Eric document, ED, 333757, 1990.
- Stark, Joan S, & others; *Reflections, on Course Planning; Faculty and Students Consider Influences and Goals*. National Center for Research to Improve Postsecondary Teaching and Learning. Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, DC. U.S.A.: 1988.
- Zucker, Evan L.; *What Students Look for in Course Syllabi*; Paper Presented at the Southwestern Psychological Association. Louisiana, U.S.A.: 1992.

باید یادآوری کرد که با توجه به رشد کمی آموزش عالی در کشور ما در سالهای اخیر وجود معیارهایی برای انجام دادن ارزشیابیهای دقیق از امور آموزشی در دانشگاهها، ضروری به نظر می‌رسد. مقاطع کارشناسی‌ارشد و دکتری باید جزو اولین مقاطعی باشد که در صورت تأمین منابع و تسهیل دستیابی به یافته‌های علمی و پژوهشی جهانی بتواند از قید سرفصلهای خاص و بسته آزاد شود. بدیهی است این اقدام موجب رشد و شکوفایی علمی مراکز آموزش عالی در کشور خواهد شد.

در خاتمه و با توجه به وجود هر دو نوع سرفصل در مراکز آموزش عالی کشور می‌توان برای سرفصلها و استفاده از آنها سه صورت به این شرح در نظر گرفت:

۱. استفاده انحصاری از سرفصلهای مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی در تمام درسها و تمام مقاطع به طوری که جایگزین هرگونه سرفصل دیگر تهیه شده استادن شود. این امر به سبب ویژگیها و عملکردهایی که برای سرفصلها شمردیم منطقی و عملی به نظر نمی‌رسد.

۲. کنارگذاشتن سرفصلهای مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی به طور کامل و اتکا به سرفصلهایی که استادن تهیه کرده‌اند. این امر نیز با نظام نسبتاً متمرکز و نوپای آموزش عالی کشورمان سازگار نخواهد بود و نتایج مفیدی نیز نخواهد داشت.

۳. حفظ سرفصلهای شورای عالی برنامه‌ریزی در همه مقاطع و ترغیب و تشویق استادن در به کارگیری سرفصلهای اختصاصی برای تمام دروس خود و آزادگذاشتن استادن و دانشجویان بخصوص در مقاطع کارشناسی‌ارشد و دکتری در تهیه و استفاده از سرفصلهای ابتکاری و غنی‌تر.

پانوشتها:

۱. Syllabus که جمع آن syllabi است.
۲. رجوع کنید به: شرح مصوبات شورای عالی برنامه‌ریزی درباره تصویب دوره‌ها و سرفصلها.
3. Grunert, 1997.
4. Altman & Cashin, 1992.
5. [http://www.acs.ohio-state.edu/education/f...publications/teaching handbook/chap 3.html](http://www.acs.ohio-state.edu/education/f...publications/teaching%20handbook/chap%203.html), p. 7.
6. Grunert, 1997, p. 2.
7. Lowther & others, 1989.